

SAMMANFATTNING

Under 1800-talet växte Belfast från vad som skulle kunna betraktas som en småstad till en av brittiska öarnas mest betydande industristäder. Vid första världskrigets början hade industrikapitalismen utvecklats så att linneindustrin var världsledande och världens största skeppsvarv fanns här. Samtidigt mer än tiodubblades folkmängden till att omfatta drygt 400 000 invånare 1914. Ännu mer remarkabel blir ökningen om man beaktar att Irlands totala folkmängd minskade från 8,2 miljoner 1841 till 4,4 miljoner år 1911. I runda tal ökade Belfasts andel av den totala irländska befolkningen under denna tid från mindre än 1 % till 9 %. Ökningen av invånarantalet i Belfast kan tillskrivas dels födelseöverskott och ökad livslängd, dels inflyttning från i första hand resten av Ulster. Staden med dess industriella expansion fungerade som en magnet på människor som i samband med jordbrukets omvandling inte kunde försörja sig på landsbygden. Inflyttningen innebar att den etniska/religiösa sammansättningen av befolkningen förändrades, så att andelen katoliker ökade från 16 % i början av 1800-talet till 34 % 1861 för att därefter sakta sjunka till 24 % 1911.

Den arbetarklassformering som skedde under det industrikapitalistiska genombrottet kom i Belfast att se helt annorlunda ut än i de flesta andra västeuropeiska städer. Vid slutåret för undersökningen karakteriserades Belfasts arbetarklass av en djupgående splittring i två delar, en katolsk/nationalistisk och en protestantisk/unionistisk. En tydlig »vi och dem«-uppdelning hade etablerats, och en gemensam identitet baserad på i första hand klass saknades. Splittringen tog sig uttryck i tidvis starka motsättningar mellan klassens båda delar. Den innebar också ett hinder för att en enad arbetarrörelse etablerades.

Redan under 1800-talets första del skapades en på etnicitet grundad boendesegregation i Belfasts arbetarklass. Detta var ett möns-

ter som inflyttarna från landsbygden förde med sig. De etniska rensningar som engelsmännen genomfört under 1600-talet hade skapat ett på landsbygden segregerat boendemönster. Det var inte ovanligt att vissa jordbruksområden i stor utsträckning var befolkade av protestanter med engelsk eller skotsk härkomst medan andra var befolkade av katoliker med irländskt ursprung. När människor lämnade landsbygden och flyttade till Belfast tog de segregationen med sig. Ofta försökte man bosätta sig i närheten av människor man kände trygghet och gemenskap med. Det kunde röra sig om släktingar eller f d grannar. Ibland räckte det att man kom från samma trakt eller delade samma värderingar. På så sätt skapades i befolkningstillväxten också ett segregerat boendemönster med en dominans av katoliker i vissa områden och protestanter i andra. Detta kom sedan att förstärkas i samband med de återkommande upploppen där minoriteter ofta fördrevs från sina områden.

Det vanliga mönstret under 1800-talets industrikapitalistiska genombrott med den därtill omfattande migrationen från land till stad var att boendet i industristäder segregerades efter klass. I Belfast tillkom ytterligare en dimension på boendesegregationen nämligen etnicitet – ofta uttryckt i kyrkotillhörighet. Vissa arbetarområden befolkades nästan enbart av protestantiska arbetare och andra nästan uteslutande av katolska. Därigenom fanns också en rumslig grund för skapandet av »vi och dem«-grupper. De andra kom att uppfattas som främmande, med en märklig religions-tolkning.

Stereotypiseringen av »de andra« blev tydlig i samband med det sena 1850-talets väckelsevåg. Presbyterianer och anglikaner skapade en bild av sig själva som respektabla, flitiga och målmedvetna i sina strävanden efter bättre levnadsförhållanden. I relation till detta skapade de en bild av katoliker som sina egna motsatser: lata, slösaktiga och alkoholkonsumerande med korta planeringshorisonter. Därigenom hade man också en bild av vilket samhälle som väntade om irländskt självstyre skulle förverkligas. För de flesta protestanter tedde det sig därför självklart att landets framtid låg i fortsatt union med England.

Boendesegregationen inom arbetarklassen och de stereotypiseringar som florerade var sannolikt ett hinder för framväxten av en gemensam arbetarklassidentitet i Belfast. Man kunde inte i boendets närsamhälle diskutera gemensamma erfarenheter. Å andra sidan utesluter inte boendesegregation att en gemensam arbetar-

kultur och arbetarklassidentitet ändå skulle kunna skapas. En sådan skulle kunna grundas på gemensamma erfarenheter från t ex fritid, arbetsliv eller reproduktion. Av den anledningen är det nödvändigt att försöka studera människors hela liv – inte bara delasppekter av det – för att se hur olika identitetsgrunder vid olika tidpunkter och i olika sociala och politiska sammanhang kan ha växlat i betydelse. Men det handlar också om att utröna i vilken omfattning vissa identitetsgrunder haft en mer stabil inverkan på grupperns samhörighet. Andra aspekter på människors liv och identitetsbygge som studeras är därför arbetsliv, fritid och olika slag av politisk och facklig mobilisering.

Studien visar att det varit mer regel än undantag att segregeringen också gällt alla dessa olika områden.

Arbetsmarknaden var starkt segregerad. Här kom varvsindustrin med utvecklandet av en särpräglad protestantisk manlig varvsarbetarkultur att utgöra ett typexempel på hur en starkt slutten »vi-grupp« kunde etableras. Manliga varvsarbetare, som hade ett betydande inslag av presbyterianism, ansåg sig utgöra ett slags avgränsad arbetararistokrati. En stor del av gruppen var facklärd och många bodde i Ballymacarrett i nära anslutning till arbetsplatserna. På så sätt levde varvsarbetarna i näst intill slutna samhällen och arbetsmiljöer. Därigenom kunde de också utveckla en särpräglad protestantisk varvsarbetarkultur byggd på erfarenheter från stadsdelar som Ballymacarrett och industrier som Harland & Wolff och Workman Clark. Själva varvsarbetet, den starka ställningen i arbetsprocessen, de gemensamma erfarenheterna från boendet och vad man betraktade som en presbyteriansk flit och skötsamhet kom att utgöra en gemensam erfarenhetsgrund som bidrog till att skapa varvsarbetaridentiteten. Det fanns också ett gemensamt ursprung hos dessa arbetare. Många av dem hade rekryterats direkt från engelska eller skotska varvsstäder och andra hade rötter härifrån från långt tillbaka i tiden. I denna miljö frodades stereotypiseringar av »de andra«, dvs i första hand katoliker som betraktades som annorlunda. I kampen för att bevara sin ställning som ett slags arbetararistokrati sågs till staden inflyttade katoliker i flera olika avseenden som ett hot. Eftersom varvsindustrin var starkt gynnad av unionen med England såg arbetarna den som en grundläggande förutsättning för att de skulle kunna upprätthålla sin ställning. Denna hotades av en eventuell katolsk majoritet för självstyre. På så sätt fanns det ett med arbetsköparna gemen-

samt politiskt intresse. En annan hotbild var den som ofta fanns bland facklärdade arbetare, nämligen att förändringar i arbetsprocessen skulle underminera deras särställning i produktionen. Därigenom skulle de kunna ersättas av mindre kvalificerad och lägre avlönad arbetskraft. Vanligtvis var det kvinnor eller andra grupper »utifrån« som i detta avseende ansågs som opålitliga. Dessa materiella villkor tillsammans med kulturella hotbilder skapade bland varvsarbetarna ett slags främlingsfientlighet gentemot katolska arbetare.⁶¹² Det finns också skäl att misstänka – även om ingen empirisk undersökning gjorts beträffande just Belfast – att de facklärdade varvsarbetarna på olika sätt arbetade för att bevara en patriarkalt betingad manlig överordning, bl a genom att stänga ute kvinnor från arbetsplatser och vidmakthålla ett mönster med en manlig familjeförsörjare.⁶¹³

Varvsarbetarnas identitet tog sig politiskt uttryck i en stark unionism, som i tider av yttre hot ledde till en omfattande mobilisering och inte sällan övergick i en våldsamt militant kamp – ibland riktad mot staten och ibland mot katolska arbetare.

Ett helt annat mönster finns bland linneindustrins arbetare. Visserligen fanns det fabriker med en etniskt homogen arbetarstyrka, men i de flesta fall var den blandad – både bland de kvinnliga fabriksarbetarna och de manliga arbetargrupper som betraktade sig själva som facklärdade. Det fanns en strikt genusarbetsdelning men varje yrkeskategori var etniskt blandade. Därigenom arbetade katoliker och protestanter i de flesta fall sida vid sida. Detta underlättade sannolikt skapandet av en etnicitetsövergripande arbetsplatskultur. Allt som oftast deltog t ex respektive grupp i de andras firande av symbolladdade högtidsdagar. Visserligen fanns det som vi sett tillfällen av oenighet bland de kvinnliga textilarbetarna – särskilt i samband med pogromer och politiska motsättningar i frågan om självstyrelse – men vid ännu fler tillfällen uppvisades en stark enighet och informell facklig styrka. Det var i stor utsträckning kvinnliga arbetare som visade vägen för hur man kunde ena sig i en kamp för bättre löner och arbetsvillkor.⁶¹⁴ Vid flera tillfällen visade det sig också att etniska motsättningar sköts åt sidan under tider av hårdnande klassmotsättningar inom linneindustrin. Så kunde också vara fallet i tider av politiska kriser och etniska motsättningar kring självstyrelsefrågan.

Skillnaden mellan varvsarbetare och linnearbetare kan sägas vara anlog med den skillnad Sandra Wallman pekat på vad gäller

invånarna i Bow och Battersea med sina stängda homogena respektive öppna heterogena befolkningsgrupper. Den senare stadsdelen karakteriserades just av att det förekom etnicitetsöverskridande möten på arbetsmarknaden. (Se s 11)

Beträffande fritiden fanns det stora likheter som mellan de båda etniska grupperna. Männen gick på puben, spelade på hästar och intresserade sig för fotboll, medan kvinnors identitet delvis skapades i gemenskapen med grannkvinnor på gatan eller i butiken. Men eftersom en stor del av fritiden tillbringades i anslutning till arbetsplatser och bostadsområden blev den trots likheterna segregerad. Visserligen fanns vid 1800-talet mitt också flera företeelser och platser som kunde samla människor ur olika etniska grupper, men efterhand som kyrkan, skolan och andra institutioner tog makten över människors fritid blev den också allt mer segregerad. En liknande inverkan hade kommersialiseringen av fritiden. Därigenom kunde man inom båda grupperna konstruera bilder som sannolikt kom att förstärka »vi och dem«-mentaliteten, dvs att den egna identiteten i stor utsträckning byggde på icke-tillhörighet med de andra. Detta avspeglades också i etablerandet av gaeliska idrotter, vilka kom att få en stark symbolisk laddning såsom en del av den framväxande kulturella nationalismen. Fotbollen var den mera betydande idrott som utövades av båda de etniska grupperna. Den kom emellertid inte som i England att ena arbetarklassen utan genom den starka etniska koppling som de olika klubbarna hade kom fotbollen snarare att bidra till att etniska spänningar skärptes.

Segregationen på de olika områden som här har belysts har skapat en klyfta mellan de olika delarna av Ulsters arbetarklass som tett sig svår att överbrygga. Det synes som att man till stor del helt enkelt har levt i olika världar med å ena sidan en katolsk arbetaridentitet och å den andra en protestantisk. Men bilden är dock lite mer komplicerad. Det fanns en annan kombination av identitetsgrunder som åtminstone under långa perioder var minst lika hållbar som den där klass och etnicitet förenades.

Klass och kön tillsammans blev för kvinnor en stark identitetsgrund. I ett längre tidsperspektiv synes det som om just denna kombination av identitetsgrunder var bland de starkaste i Belfast. En förklaring kan vara att de flesta arbetsplatser med kvinnlig dominans inte var etniskt homogena. Det fanns inte heller någon etnisk arbetsdelning i linneproduktionen. Därigenom skaffade sig arbeterskor ur de olika etniska grupperna gemensamma erfaren-

heter både av lönearbete och arbetsprocess. Det finns också tecken som tyder på en stark vardagssammanhållning på dessa arbetsplatser. De kvinnliga linnearbetare som organiserade sig gjorde det i betydligt större utsträckning än män i sådana fackliga organisationer som organiserade såväl unionister som nationalister. Merparten var dock oorganiserade, men samlade sig vid åtskilliga tillfällen i en enad kamp för bättre arbetsvillkor. Kanske kan gemenskapen förklaras med avsaknaden av en utpräglad etnisk arbetsdelning bland kvinnor, liksom att arbetsdelningen inte skapade några större statusskillnader mellan dem. Därför fanns det inte annat än i undantagsfall materiella drivkrafter för en aggressiv attityd gentemot arbetare ur den andra etniska gruppen.

Att just kombinationen kvinnor och arbetarklass var en stark kombination visas också av att det inte fanns någon kvinnorörelse av betydelse som gick över de etniska gränserna. Enbart kön utgjorde därför sannolikt inte någon stark gemensam identitetsgrund. Sålunda slöt sig borgarklassens protestantiska kvinnor sällan samman med katolska arbetarklasskvinnor. Rörelsen för kvinnlig rösträtt i Irland var splittrad. Den största organisationen Irishwomen's Franchise League var öppet nationalistisk och lutade sig ideologiskt mot orden »there can be no free women in an enslaved nation«, medan andra organisationer deklarerade sig som uttalat unionistiska.⁶¹⁵ Filantropiskt välgörenhetsarbete följde också oftast skiljelinjerna mellan protestantiskt organiserade sällskap och katolska.⁶¹⁶ Däremot etablerades i samband med att självstyre verkade stå för dörren i början av 1910-talet unionistiska kvinnorganisationer som var klassöverskridande, men de samlade inte kvinnor över etnicitetsgränserna. Vid ungefär samma tidpunkt gjorde också den nationalistiska fackföreningsrörelsen inbrytningar bland katolska linnearbeterskor i Belfast. Därigenom kom den kvinnliga arbetarklassidentiteten att kraftigt försvagas under delar av detta decennium.

De mönster som vi nu sett utmejslas som särskiljande faktorer i Ulsters arbetarklass under 1800-talets senare hälft och som var formade vid sekelskiftet 1900 har i stora drag blivit bestående också under en stor del av 1900-talet. Delvis beror detta på de i hög grad stabila samhällen som de olika etniska grupperna utvecklat var och en på sitt håll. I dessa har kyrkotillhörighet spelat en viktig roll som identitetsgrund.

Vilka slag av sammanhållande kitt kan vi nu tala om inom de

skilda grupperna? Det som ofta framstår som det i särklass starkaste är religionen eller kyrkotillhörigheten. Detta har tillmätts stor betydelse för att förklara den spittrade arbetarklassidentitet som skapats i Belfast. Religionens betydelse i konflikten i Nordirland har emellertid ofta övervärderats. Konflikten handlar inte primärt om katolicism eller protestantism utan är i första hand en politiska fråga om nationalism eller unionism. De politiska ställningstagandena är i mycket stor utsträckning kopplat till etnisk identitet, där kyrkotillhörighet är en betydelsefull del. Kyrkotillhörigheten har otvivelaktigt under både 1800- och hela 1900-talet haft en stor betydelse för de olika gruppernas kulturella identitet. Det var trosfränder man umgicks och ofta arbetade tillsammans med. Det var också i huvudsak med dessa man delade sin politiska inställning i den nationella frågan. Härigenom har kyrkotillhörigheten, dock inte nödvändigtvis själva religionsutövandet, blivit av central betydelse i människors liv.⁶¹⁷ Därför har den också fått stå som symbol för konflikten trots att de människor som förespråkade och utövade våld tillhört den mest sekulariserade delen av de båda samhällena.⁶¹⁸

Kyrkotillhörighet har i stora drag överensstämmt med etnicitet i fallet Belfast. De starkt sammanhållna samhällena som byggts upp var för sig inom staden har emellertid inte utgjort subsystem i den bemärkelsen att det varit möjligt att göra längre klassresor inom det nationalistiska samhället eftersom kyrkotillhörighet och etnicitet också sammanfallit med klass på så sätt att irländare/katoliker/nationalister nästan uteslutande tillhört arbetarklassen eller de lägre mellanskikten.⁶¹⁹ Den andra gruppen har däremot varit klassöverbryggande och omfattat alla samhällets sociala skikt.

Men det fanns också andra sammanhållande kitt än själva kyrkotillhörigheten. Det fanns ett gemensamt politiskt intresse hos den protestantiska borgarklassen och den protestantiska arbetarklassen av att bevara unionen. Sannolikt fanns det både direkta materiella själ för detta och en etniskt-kulturell förklaring. På samma sätt fanns det ett gemensamt intresse hos den katolska borgarklassen – förvisso jämförelsevis liten – och den katolska arbetarklassen av ett självständigt Irland. Inom vissa politiska kretsar likställdes den nationella kampen med klasskampen eftersom de mera betydande industri- och jordägarna var protestanter.

Det fanns ett gemensamt klassintresse hos stora delar av arbetarklassen för att förbättra sina arbets- och livsvillkor. Detta tog sig

uttryck i facklig verksamhet. Det var emellertid framför allt under en kortare period – från genombrottet för den nya fackföreningsrörelsen omkring 1890 fram till och med hamnarbetarstrejken 1907 – som ett embryo till en mera betydande etnicitetsöverskridande fackföreningsrörelse fanns. Politiskt var arbetarrörelsen splittrad utifrån etniska och ibland materiella skiljelinjer. Vid några få tillfällen blev klassidentiteten överordnad den etniska, men beträffande just linnearbetande kvinnor var klassidentiteten ofta överordnad den etniska. Klass och kön tillsammans blev därmed i detta avseende en stark och varaktig identitetsgrund.

Det är ett komplicerat mönster av föränderliga och situationella identitetsgrunder som framträder i arbetarklassens Belfast under andra hälften av 1800-talet. Den ekonomiska tillväxt som skedde och som medförde en starkt förbättrad levnadsstandard reducerade – trots att den kom båda grupperna till del – inte de etniska spänningarna.⁶²⁰ Bostadsstandarden var, vilket också samhällskritiker som James Connolly och fabriksinspektrisen Hilda Martindale fick tillstå, jämförelsevis god och överträffade vida det mindre industriellt utvecklade Dublin.⁶²¹

Sådana förhållanden skulle ha kunnat verka dämpande på motsättningarna. Men det spända förhållandet mellan varvsarbetararistokratens män och stadens katolska arbetare höll i sig under stora delar av den studerade perioden, även om det vid några tillfällen också kunde övergå i sympatyttringar vid tex arbetsmarknadskonflikter. Men ofta övergick också det spända lugnet i öppen konflikt, särskilt när unionen var hotad av självstyrelseförespråkare. Linnearbetarna karakteriserades i stället av en gemensam klassidentitet. Här framstår kvinnorna med sin periodvis starka sammanhållning som en grupp där klass och kön tillsammans hade väsentligt större betydelse än etnicitet – åtminstone fram till 1912.

Det finns en tydlig tendens till att de etniska motsättningarna inom stora delar av arbetarklassen skärptes efter ca 1880. Vid denna tid hade redan »vi och dem«-grupper etablerats utifrån i första hand bosättnings- och arbetsmarknadsmönster. Redan innan dess hade politiska och etniska spänningar framträtt under vissa särskilda omständigheter. Under 1880-talet tillkom två omständigheter som skärpte de underliggande motsättningarna. Den ena var att självstyrelsefrågan på allvar började dryftas i parlamentet. Genom liberalernas politik framstod det från 1880-talets mitt och framåt som om irländskt självstyre kunde vara en nära förestående realitet.

Detta skapade förutsättningar för en omfattande mobilisering av unionistiska krafter i syfte att bevara tillhörigheten till England. Ungefär samtidigt skedde en irländsk kulturell renässans. En kulturell rörelse, innefattande bl a ett återupprättande av gaeliska sporter, började växa sig allt starkare. Denna kulturella nationalism gick hand i hand med en politisk. Sammantaget innebar detta att den inre samhörigheten i arbetarklassens olika etniska grupper stärktes samtidigt som motsättningarna dem emellan ökade.⁶²² Till detta skall läggas de olika kyrkornas allt större inblandning inte bara i människors religiösa liv, utan i stora delar av övriga livet också. På så sätt blev kyrkotillhörigheten – även om det offentliga religionsutövandet inte tilltog – av allt större betydelse för identitetsskapandet.

Åren mellan 1880 och 1914 var också en period då sociala förändringar skedde och nya slags rörelser bland arbetare och kvinnor etablerades. Sålunda bildades t ex nya slags fackföreningar, baserade på klass och inte som tidigare yrke, och olika slags kvinnoorganisationer, bl a en rösträttsrörelse. Att dessa rörelser etablerades just under denna konfliktfyllda tid resulterade i att de inte blev enande bland Belfasts arbetare eller kvinnor. Tvärtom resulterade den starka etniska identitet som många bar på att dessa rörelser kom att bidra till ytterligare splittring. På flera områden ledde utvecklingen, trots att det också fanns medvetna försök till enande, till att parallella organisationer bildades. I flera av dessa, framför allt i katolska, kom den sociala kampen att gå i hand i hand med en nationell. Det fanns emellertid som betonats ett betydelsefullt undantag, textilarbetarna. Hos kvinnorna här utvecklades en hög grad av gemenskap baserad på arbetsplats, yrke och klass. Kanske gav den gemensamma erfarenheten av ansvar för reproduktion tillsammans med samvaron på arbetsplatserna det sammanhållande kitt som saknades hos flertalet manliga arbetargrupper.

Förhållandet mellan klass, genus och etnicitet är således komplicerat. Att dra några generella slutsatser om relationerna utifrån denna studie låter sig inte göras. I stället verkar det som om spelet mellan klass, genus och etnicitet ser olika ut i olika sammanhang och att den samhälleliga kontexten, politiska skeenden och människors erfarenheter avgör hur förhållandet ser ut under en viss tid eller i ett visst skeende. Däremot vill jag hävda att de analytiska kategorierna klass, genus och etnicitet kan hjälpa oss att nå en djupare insikt om den splittrade arbetarklassen i Belfast.